

Сатырычна-гумарыстычныя аспекты творчасці Якуба Коласа

Першыя вопыты беларускіх паэтаў у сатырычных і гумарыстычных жанрах прыпадаюць на канец 80-90-х гг. XIX стагоддзя, і належаць Францішку Багушэвічу, Адаму Гурыновічу і Альгерду Абуховічу. Вялікай папулярнасцю ў той час карысталіся і байкі рускага пісьменніка Івана Крылова. Пра захапленне творчасцю І. Крылова Якуб Колас згадваў у сваёй аўтабіяграфіі, напісанай у 1930 г. для “Крытыка – бібліяграфічнага слоўніка рускіх пісьменнікаў і вучоных”.

У гады рэвалюцыі 1905 – 1907 гг. у беларускай літаратуры шырокае развіццё атрымала сатыра. І гэта было заканамерным, што ў перыяд бурнага грамадска-палітычнага ўздыму актывізавалася сатырычнае слова.

Якуб Колас, выкарыстоўваючы разнастайныя сатырычныя жанры, востра высмейвае паразітызм пануючых класаў і выкрывае царызм. У сваіх сатырычных і гумарыстычных вершах і апавяданнях, байках, анекдотах, эпіграмах і фельетонах пісьменнік мялюе камічныя сцэны з жыцця. Сатыра беларускага мастака слова з’яўляецца не проста высмейваннем нейкіх чалавечых недахопаў, а служыць канкрэтным палітычным задачам і мэтам. Сатырыка хвалюць пытанні сацыяльнага і грамадскага жыцця народа. У перыяд рэвалюцыі з’яўляюцца такія ўзоры сатыры як вершы “Асадзі назад!”, “Канстытуцыя”, “Малебен”, “Мікалаю II”, “У судзе”, апавяданні “Соцкі падвеў”, “Пісаравы імяніны”, “Слабода” і многія іншыя творы пісьменніка. Палітычная сатыра Я. Коласа была сапраўднай зброяй супраць парадкаў царскай Расіі. Паэт бязлітасна высмейвае бяспраўнае становішча селяніна ў вершы “Асадзі назад!”, які прызнаецца, што толькі “два разы” яму давялося выйсці “ўпярод”:

Ўзбунтаваў я вёску.

Ой, быў цяжкі год!

Прыезджае прыстаў:

- Выхадзі ўпярод!
Гэта ты, мярзавец,
Узбунтаваў народ?
Гэй, гарадавыя!
Даць яму ўпярод! [1, с. 74]

Верш з'яўляецца ўзорам рэвалюцыйна-дэмакратычнай літаратуры, якая жыла інтарэсамі народа і несла яму ідэі гуманізму і свабоды.

Верш “Вобразы самаўладдзя” з першага погляду здаецца творам няшкодным, нават бяскрыўдным. Аднак нельга не адчуць у ім выразную сатырычную інтанацыю:

Куды ні глянь – адно і тое:
Усюды стрэльбы і “шнуры” –
Стаяць па пары і па тросе
На скрыжаваннях “каўняры”.
Але ў вачах яны мігцяцца,
Усюды іх, як прусакоў...
Куды пайсці і дзе схавацца
Ад гэтых рыл і “каўняроў”?! [1, с. 48]

Аўтар з'яўляецца крытыкуе тагачасныя грамадскія з'явы. У сатырычных вершах Я. Колас, ствараючы “вобразы самаўладдзя”, паказвае карціны здзекаў і народных пакут. Іронія і сатыра ў творах выклікае гнеў і абурэнне супраць прыгнятальнікаў народа. Мастак слова працаваў і ў баечным жанры. Пры жыцці пісьменніка з яго баек змаглі пабачыць свет толькі “Баба і куры” (друкавалася ў “Нашай ніве” у 1907 г.) і “Конь і сабака” (змешчана была ў “Другім чытанні для дзяцей беларусаў” у 1909 г.). Байкі “Мужык і клёпкі”; “Дуб і кветкі”; “Пастух і авечкі”; “Пан і рэчка” таксама прызначаліся для кнігі “Другое чытанне ...”, але не трапілі туды. Рукапісы іх былі знойдзены толькі ў 1947 г. Цікава, што многія байкі Я. Колас пісаў для дзяцей. Аднак па сваім

змесце гэтыя байкі прызначаліся і для дарослых, бо яны не такія ўжо і легкаважкія па сваім разуменні.

У байках пісьменнік расказвае пра тыя ж з’явы грамадска-палітычнага жыцця, што і ў творах іншых жанраў. Напрыклад, у сатырычным вершы “Канстытуцыя” ён выкрывае царскі маніфест, дзе толькі на словах абвешчалася свабода. Пра гэты маніфест ідзе гаворка і ў байцы “Баба і куры”. Аўтар у алегарычнай форме апавядае пра царскую канстытуцыю, якая дэляравала дэмакратызацыю жыцця, а на практыцы народ атрымаў зусім іншае:

- Пусці ты, бабка, іх на волю! -

Суседкі кажуць Бабе той:

- Няхай пабегаюць па полі –

І цёпла ўжо і мошак рой [1, с. 60]

Куры ўсю зіму прасядзелі пад печкай, але калі настала вясна, яна іх не выпускае на двор.

Нарэшце Баба адчыніла падпечак, але ўзяла ў рукі чапалю. І толькі Певень высунуў галаву, а яна яму

Па карку Баба так дала,

Што Пеўню вочы заслانیла

Глова з Пеўня пацякла [1, с. 60]

Пасля такога здарэння куры ўжо не рвуцца на волю, хоць дзверы і адчынены. Аналогія паміж царскім маніфестам і гэтым выпадкам відавочная.

У байцы “Пан і рэчка” адлюстравана барацьба рэвалюцыйных мас народа. Аўтар гаворыць, што пан надумаў спыніць рэчку, не паслухаўшы людзей, якія раілі яму гэта не рабіць. Уначы паднялася навальніца і рэчка

Зашумела, загуляла

І, як бура, загула, -

Хатку з панам разламала,

К чорту пана панясла! [1, с. 390]

Алегарычны аповед пра рэчку службыць ў байцы для таго, каб данесці думку да чытача аб тым, што рэвалюцыю нельга спыніць, бо сэрцы людзей ужо да краю, як тая рэчка, напоўнены пакутамі, яны не могуць трымаць больш здек і няволю. Народ паўстане, каб знішчыць цяжкае самадзяржаў'е.

У жанравых адносінах байкі Коласа маюць шмат агульнага з яго алегарычнымі апавяданнямі з цыкла “Казкі жыцця”, якія грунтуюцца на народным вопыце і вельмі значныя у філасофскім, маральна-этычным плане. Можна ў сувязі з гэтым згадаць байку “Дуб і кветкі”, якая сваім сюжэтам не адрозніваецца ад “Казак жыцця”. Дуб разросся, засланіў кветкам сонца, і яны пачалі сохнуць. А туды, дзе дуб не мог кінуць свой цень, яны цвілі паранейшаму і радалі людзей. Доўга дуб думаў, як бы зусім звесці кветкі са свету. Нарэшце вецер нанёс зерне чартапалоху, палыну і заглушыў кветкі. Пад старасць дуб загінуў і стала вакол яго дзіка і страшэнна. Аўтарская думка дакладна перададзена ў маралі байцы. Я. Колас у вобразе дуба, які ўсе жывое задушыў паказаў царскі лад у краіне.

Канкрэтным жыццёвым зместам насычана і байка “Пастух і авечкі”. Я. Колас, відаць, сам назіраў у жыцці падобныя сітуацыі, калі сяляне спачатку пра сваё паднявольнае жыццё толькі скардзіліся: пісалі петыцыі панам, пасылалі іх ў адпаведчыя інстанцыі, хадайнічалі перад уладамі, але потым разумелі, што такім шляхам нічога не даб'ешся і пачыналі самі актыўна дзейнічаць: адбіраць, дзяліць панскую зямлю і сенажаці. У аснове байкі “Конь і сабака” таксама ляжаць канкрэтныя жыццёвыя факты, калі ў час рэвалюцыйнага ўздыму царскія паслугачы пахаваліся ў розныя куткі, а калі настала чорная рэакцыя, гэта пачвара падняла галаву і пачала на ўсе лады няславіць народную рэвалюцыю. Супраць гэтых службаў царызму і накіравана байка аўтара “Конь і сабака”. Пісьменнік кажа, што так бывае ў жыцці: калі конь свабодна гуляў па волі, будзячы сваім іржаннем наваколле, сабака Рудзька са страху хаваўся і толькі ціхенька брахаў. Але вось каня злавілі, спуталі яму ногі, і

- Гаў-гаў-гаў! – давай брахаць.

За хвост каня кусае цюцька –

Ні адцягнуць, ні адагнаць! [1, с. 396]

Пазіралі на сабаку дзеці і думалі, што Рудзька дужэйшы за каня. Такіх вось вобразаў “цюцек” у Я. Коласа можна сустрэць у яго вершах, апавяданнях, публіцыстычных нататках. Сваю сатыру пісьменнік скіроўваў супраць ахоўнікаў царызму, розных дробных даносчыкаў.

На жаль, у творчасці Я. Коласа не багата баек, але ў беларускай літаратуры яны пакінулі значны след. Пісьменнік не абмяжоўваўся наследаваннем жанравых прыкмет байкі, а выкарыстоўваў магчымасці алегорыі як сродак мастацкай тыпізацыі, дамагаючыся ў кожным творы адпаведнай кампазіцыйнай будовы, сюжэта і прыёмаў мастацкага раскрыцця вобразаў. Сатырычныя і гумарыстычныя творы Коласа нясуць у сабе вялікую энергію народнага пратэсту супраць няволі і прыгнёту, вострую крытыку царскай рэчаіснасці. Яны прасякнуць пачуццём нацыянальнай і чалавечай годнасці беларуса.

Спіс выкарыстанай літаратуры:

1. Колас, Я. Збор твораў: У 12 т./ Я. Колас.- Мінск: Дзерж. выд. БССР, 1961.- Т.1: Вершы 1898-1917. – 560 с.
2. Навуменка, І. Якуб Колас. Духоўны воблік героя / І. Навуменка. – Мінск: ”Беларусь”, 1968. – 336 с.